

КУЗЬМИШИН Віталій,
голова Сьомого апеляційного адміністративного суду,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Конституція України закріплює принцип верховенства права [1, ст. 8], надаючи йому статус однієї з фундаментальних засад конституційного ладу. Концепт верховенства права (*the rule of law*) пройшов тривалу еволюцію від формального розуміння, яке акцентує увагу на процедурній законності, якості нормотворення та визначеності правових норм, до змістовного його наповнення. Змістовне розуміння верховенства права, яке сьогодні домінує у західній правовій традиції, обов'язково включає вимоги щодо дотримання прав людини. Так, Венеційська комісія визнала такі стрижневі елементи цього поняття: «законність – включно з прозорою, підзвітною та демократичною процедурою запровадження приписів права; юридична визначеність; заборона свавільності; доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах – включно із судовим контролем щодо адміністративних актів; поважання людських прав; недискримінація та рівність перед законом» [2, с. 12]. Як бачимо, в сучасному дискурсі принцип *the rule of law* визнається як захист людини від свавілля держави та утвердження людської гідності. За концепцією С. Головатого, правовладдя – це доктрини, принципи, інститути й процедури, спрямовані на захист людини від свавілля держави та забезпечення людської гідності [3, с. 82]. Суддя Конституційного Суду України Г. Юровська вважає, що принципової різниці в конструкції назви цієї фундаментальної правової засади немає, тому поняття «верховенство права» та «правовладдя» можна використовувати як синоніми [4, с. 172]. Така думка спостерігається й у працях інших науковців [5]. У межах цієї праці вживатимемо офіційний правничий термін «верховенство права».

Конституційний Суд України тлумачить верховенство права багатогранно, як: механізм забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади; нормативний ідеал, якого має прагнути кожна система права; універсальний та інтегральний принцип права [6]. Відтак «принцип верховенства права являє собою комплекс взаємопов'язаних принципів, які становлять основу доктрини конституціоналізму» [7, с. 116] та, передусім, обмежує державну владу правовими нормами і захищає людину від можливого її свавілля. Не випадково в ч. 1 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України зміст принципу верховенства права розкривається через права та свободи людини, які визначають зміст і спрямованість діяльності держави [8, ст. 6].

Роль Конституції України в забезпеченні верховенства права полягає насамперед у встановленні меж для державної дискреції. Через систему стримувань і противаг, а також – чітке закріплення каталогу прав і свобод, Основний Закон запобігає узурпації влади та свавіллю з боку законодавчих чи виконавчих органів. Конституційні гарантії прав людини виконують подвійну функцію: з одного боку, вони встановлюють негативні зобов'язання держави (утримуватися від неправомірного втручання у приватну сферу), з іншого – позитивні зобов'язання (створювати ефективні інституційні та процедурні умови для реалізації та захисту прав людини).

В основі конституційного захисту прав людини лежить принцип поваги до людської гідності, який дедалі частіше розглядається як першоджерело всіх інших конституційних прав і свобод. Саме людська гідність визначає межі втручання держави у сферу особистої автономії та виступає критерієм оцінки конституційності законодавчих обмежень. Відтак верховенство права забезпечує реальну дієвість людських прав, свобод та гідності. Без дієвих механізмів їх гарантування цей принцип перетворюється на формальну декларацію, позбавлену свого ціннісного і гуманістичного змісту.

Особливе місце в системі конституційного захисту прав людини посідає судовий контроль за конституційністю законів, який в Україні здійснює Конституційний Суд України. Через механізми конституційного провадження та розгляду конституційних скарг цей орган забезпечує верховенство Конституції України, усуває з правової системи неконституційні норми та гарантує ефективний захист конституційних прав і свобод людини. Інститути конституційної скарги та судового перегляду створюють дієвий інструмент прямого захисту прав у випадках, коли законодавець виходить за межі конституційних повноважень і ухвалює акти, що порушують сутність фундаментальних прав і свобод. Судова практика органів конституційної юрисдикції адаптує загальні принципи права до мінливих суспільних відносин, забезпечуючи при цьому стабільність і тривалість дієвості верховенства права. Водночас конституційний контроль виконує не лише відновлювальну, а й превентивну функцію, стримуючи можливі зловживання публічною владою та запобігаючи прийняттю нормативно-правових актів, несумісних із конституційними цінностями. Через офіційне тлумачення конституційних положень і формування правових позицій органи конституційної юрисдикції сприяють утвердженню єдиних стандартів захисту прав людини, забезпечують правову визначеність та зміцнюють довіру суспільства до механізмів конституційної демократії. Саме тому ефективне функціонування конституційного контролю є однією з ключових гарантій реального, а не декларативного характеру прав і свобод людини.

Особливого значення конституційний контроль набуває в умовах воєнного стану, коли виникає потреба в досягненні балансу між захистом національної безпеки та дотриманням невідчужуваних прав людини. За таких умов орган конституційної юрисдикції виступає гарантом недопущення свавільного обмеження прав і свобод та збереження конституційної ідентичності держави. Однак конституційний захист прав людини не означає їх абсолютного характеру (за винятком окремих). Більшість прав можуть підлягати легітимним обмеженням

заради захисту національної безпеки, громадського порядку, здоров'я населення чи прав інших осіб. Проте, в аспекті принципу верховенства права, таке обмеження не може бути довільним. Воно має відповідати трискладовому тесту пропорційності, який є універсальним інструментом конституційного правосуддя. Тест вимагає послідовної перевірки, яка полягає у тому, що «обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права» [9]. Як бачимо, важливою доктриною, що забезпечує стійкість прав людини в межах верховенства права, є концепція захисту сутності права. Держава, обмежуючи право на підставі закону, в жодному разі не має права вихолощувати його ядро, перетворюючи реалізацію права на фікцію. Якщо обмеження призводить до фактичної ліквідації можливості користуватися правом, таке втручання визнається неконституційним та таким, що суперечить засадам правової держави. Цей баланс є крихким і вимагає постійної інтелектуальної роботи суддів і високого рівня правової культури законодавців.

Сучасний конституційний захист прав людини не може існувати ізольовано від міжнародно-правового контексту. В умовах євроінтеграції та після набуття Україною статусу держави-кандидата до ЄС дотримання стандартів верховенства права та ефективного захисту прав людини стало одним із ключових критеріїв демократичної трансформації держави. Принцип верховенства права передбачає гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, насамперед із нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Практика ЄСПЛ є

надзвичайно потужним каталізатором для розвитку національних конституційних доктрин. Інтерпретаційні стандарти, що виробляються у Страсбурзі, стають невід'ємною частиною національного правопорядку через механізми конвенційного тлумачення, збагачуючи зміст конституційних прав і підвищуючи рівень їх захищеності від свавілля національних інституцій.

Взаємодія міжнародного та конституційного права набуває неабиякого значення в аспекті захисту права на справедливий суд, яке є процесуальним ядром верховенства права. Доступ до незалежного, безстороннього суду, створеного на підставі закону, є передумовою для захисту будь-якого іншого матеріального права. Конституційні системи демократичних країн гарантують право на судовий перегляд будь-яких рішень органів публічної влади, що мінімізує ризики адміністративного чи політичного тиску на людину. Міжнародні та конституційні механізми захисту утворюють синергетичну систему, що цементує верховенство права на всіх рівнях правозастосування.

Отже, конституційний захист прав людини є системоутворювальним елементом принципу верховенства права, який відображає його внутрішню сутність і ціннісний зміст. У сучасному конституційному вимірі верховенство права спрямоване на забезпечення людської гідності та захист прав людини від свавілля держави. Ефективність цього захисту гарантується узгодженою взаємодією держави, судової влади та міжнародних правозахисних інституцій, які спільно формують простір правової визначеності та поваги до людської гідності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Пер. з англ. Сергія Головатого. Страсбург, 18 березня 2016 р. Дослідження № 711/2013. 164 с. URL: <https://docs-venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>

3. Головатий С. «Верховенство права» не працює. *Право України*. 2019. №11. С. 39-82.
4. Юровська Г. Принцип верховенства права (правовладдя) як основа нової доктрини адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 43. Ч. 3. С. 167–173.
5. Берназюк Я. О. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. (4(22)). С. 80-89. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4\(22\)-80-98](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-4(22)-80-98)
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 року № 6-п/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2770>
7. Гришук О. Принципи права як виразники правових цінностей у юридичних позиціях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2025. №6. С. 111-120.
8. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36. № 37. Ст.446.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/1858>